

CSEKE PÉTER

MESTER MIKLÓS ÜZENETE (két tragikus történelmi kor árnyékából)

■ A nyolcvanas évek derekán jegeztem meg Mester Miklós nevét, amikor az *Erdélyi Fiatalok* dokumentumkötetének a szerkesztése során kézbe vettem Jancsó Bélával folytatott levelezését, illetve elolvastam a Parajdi sóhegy tövéből indult nemzedéktársa – 1945 után magyarországi sorstársa –, Bíró Sándor betájolását. Azóta jó néhány eszmetörténelmi tanulmányt írtam, nem egyben nemzedéktársai pályaképét igyekeztem megrajzolni. Most fedezem fel, hogy azoknak a többsége, akiknek a munkássága felkeltette érdeklődésemet, az erdélyi magyarsággal egyetemben milyen sokat köszönhetnek Mester Miklósnak, aki 1939-ben a reformgondolat megszállottjaként lett országgyűlési képviselő, később pedig (az Erdélyből behívott képviselők támogatásával) a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára. Igaz, az általam megidézetteknek 1989 előtt nem is állt módjukban hangot adni ennek, minthogy maguk is megszínylették a romániai börtönöket, csonttá aszottak a munkatáborokban. Mester Miklós pedig háborús kormányzatokban ült „bársonyszékben”, amelyek célkitűzéseivel eleve nem ért(het)ett egyet. Rendre csalódnia kellett mindenikben a társadalmi kérdések megoldatlansága, a földreform elmaradása, a náci-alárendeltség és a zsidóüldözések felvállalása okán.

Amerikás székely-magyar családban látta meg a napvilágot, gazdag értékvilágú nagyszülők óvó szeretetében nevelkedett, gimnáziumi éveit

idején tizennyolcezer km-t gyalogolt a Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium és szülőfaluja között, Segesváron román bizottság előtt érettségizett, budapesti egyetemi hallgatóként szerzett közgazdaságtani és történelemtudományi ismereteket, kötetben is megjelent doktori értekezését (*Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863–64. évi nagyszebeni országgyűlésen*) 1936-ban védte meg a Pázmány Péter Tudományegyetemen.

Az első világháború előtt édesapja – hogy házat építhessen és földet vásárolhasson – kétszer is átkelt az óceánon az Egyesült Államokba. Két kislánnyal az édesanyja nem merete vállalni a tengeri utat. Csak 1924-ben követte – kislányával – a férjét, immár Kanadába. Az amerikai keresetből felépült a ház, a kanadaiból a föld hús holdra gyarapodott, de mire a család 1929-ben hazakerült, utolérte őket is a gazdasági válság, az ötvenes évek elején pedig a kollektivizálás. Mindez történelmi háttér-megvilágításban olvasható Mester Miklós 1971-es visszatekintésében, amelyik a múlt évben jelent meg a budapesti Tarsoly Kiadónál (*Arcképek. Két tragikus kor árnyékában*). Visszapillantás a magyarországi 1944. esztendőre, részint annak előzményeire és közvetlen következményeire is, 27 év távlatából). A szerző végakarata szerint csak halála után 15 évvel, mindenféle módosítás vagy csonkítás nélkül volt szabad kiadni memoárját.

Jellemformáló hatással volt rá – kényszerlakhelyre történt kitelepíté-

se idején is fölöttébb nagy hasznát vette ennek –, hogy amíg leérettségizett, kapált, kaszált, aratott, szántott, ásott, mikor minek volt a rendje. A tanév megkezdődése után azonban – anyai nagyszüleinek és tudásvágyának köszönhetően – csak a tanulás volt az egyetlen kötelezettsége. Visszatekintésében megnyugvással állapíthatta meg, hogy szüleiéről senki nem tudott rosszat mondani Rugonfalván és környéken abban az időben sem, amikor ő az 1939 és 1944 közötti politikai szereplése okán Budapesten megtorlásnak volt kitéve; amikor lakását elvették, a magyar fővárosból családjával együtt kényszerlakhelyre telepítették. Közben ezeket az epizódokat felidézi, megható szeretettel emlékezik meg róluk, akik a kommunista berendezkedés után egyenes derékkal, emelt fővel vállalták azt „a lelki terhet” is, amelyik őmiatta szakadt rájuk. Nem csoda, hogy rezignálttá válik a hangja, amint megállapítja: olyan szegényen fejezték be az életüket, ahogyan azt elkezdték.

Doktori értekezésének témaválasztása minden bizonnyal összefügg azzal, hogy budapesti egyetemistaként történetesen román nyelvtudása révén jutott álláshoz a Népies Irodalmi Társaságnál. Később titkára, 1936 és 1949 között pedig igazgatója volt a diákotthonnak (amelyet Külföldiek Kollégiumának, illetve Székely Diákotthonnak is neveztek). Az intézet a román egyetemet végzett erdélyi értelmiségi elit magyarországi szakmai továbbképzését volt hivatott elősegíteni. A kötet 522. lapján olvasható, hogy évente átlag 25–30 ember fordult meg az általa vezetett diákotthonban. Ő maga összesen több százat valószínűsít. Olyan későbbi személyiségek, mint Szabó T. Attila nyelvész, Bíró Sándor történész, Juhász István történész, Székely Zoltán régész, Tompa Miklós dramaturg, Szabó Lajos dramaturg, Bakk Péter

szociológus, Debreczeni László grafikus, építész, Jakab András szobrász, Jancsó Elemér irodalomtörténész, Albrecht Dezső *Hitel*-szerkesztő, Makkai Piroska grafikus, Gyallay Papp Zsigmond szociográfus, Vita Sándor szövetkezeti szakértő, Nagy Géza irodalomtörténész, kultúrpolitikus, Reischel Artur (Réthy Andor) piarista tanár, bibliográfus, Erdő János unitárius lelkész, püspök, Nagy Ödön református lelkész, néprajzkutató, Gy. Szabó Béla, Szervátiusz Jenő, Bordy András, Haáz Ferenc és Haáz Sándor néprajzkutató, Kéki Béla zeneszerző, *Hitel*-szerkesztő, Heszke Béla tanár, Tamási Áron, Nagy Imre festőművész. (A nevek a szerint következnek, ahogyan azok a szerző eszébe jutottak.) Megtudjuk azt is, hogy az *Erdélyi Fitalok* olyan alapemberei kaptak az intézet révén párizsi ösztöndíjat, mint Mikó Imre, I. Tóth Zoltán, Bakk Elek, Bányai László. (Utóbbinál megjegyzi, hogy „1945 után katolikus egyházának nyílt ellenségévé” vált. Az *Erdélyi Fitalok – dokumentumok, viták* című kiadvány egyértelműen azt bizonyítja, hogy a Csíkszeredai Katolikus Főgimnázium egykori tanárának pálfordulása már 1933-ban bekövetkezett, amikor párizsi „marxizálódása” hatására bekapcsolódott az illegalitásban működő román kommunista párt munkájába.)

Az 1937-es *Nem lehet*-vita sajtó alá rendezése alkalmával szereztem tudomást arról, hogy Makkai Sándor református püspök távozásának egyik oka az volt, hogy egyháza számára „titkos pénzeket” vett fel Budapesten. Most tudom meg, hogy a „titkos segélyek”-hez a Népies Irodalmi Társaság épületének harmadik emeletén lehetett hozzájutni. Mester Miklós nem rejtí véka alá, hogy az anyagi támogatást elsősorban az erdélyi magyar politikusok és földbirtokosok kapták és nem a földművesek, kisiparosok, kiskereskedők,

munkások, akik a kisebbségi társadalom gerincét alkották. De tény – írja az 520. lapon –, hogy „bizonyos rész a titkos segélyből az erdélyi, romániai magyar egyházak elemi és középiskoláinak is jutott. [...] A királyi Romániában 1919–1940 közt a magyar egyházak iskolái, kultúrintézményei az államtól semmiféle anyagi támogatást nem kaptak. A magyar anyanyelvi nevelést, a magyar anyanyelvi közművelődést kizárólag a magyar egyházak látták el.”

Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések születéséről annak idején a szerző így vallott: „Szükségesnek tartom megemlíteni, hogy megállapításaimat minden esetben szigorúan lelkiismeretem mérlegére tettem – idézi Török Bálint. – Nyugodt lelkiismerettel mondhatom, hogy tollamat kizárólag a valóság elfogulatlan feltárása, az igazságszeretet, a magyar nép iránti hűség s ugyanakkor a román és szász nép tárgyilagos megbecsülése vezette.”

Ugyanez jellemző a 2012-ben megjelent 1971-es visszatekintésére is.

Az 1936-os kötet annak idején feltűnést keltett magyar, román és szász körökben egyaránt. Jancsó Béla levélben köszönte meg munkáját, amelyik nemcsak „komoly tudomány”, de annál is több: „szolgálat”. Bíró Sándor az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain leszögezte: „A két egymás mellett élő nép szenvedélyektől izzó mai világában különösképpen nagy értéknek látjuk a fiatal magyar történetíró tárgyilagosságát. Hiszen ez a mai szélsőséges felfogású világban a legnehezebb feladatok közé tartozik. Megőrizni a tudomány fenséges hidegvérét és az igazság fanatikus szeretetét akkor, amikor mindkét részről a legképtelenebb állításokat halljuk a két nép múltját illetőleg. A szélsőséges felfogások megfelelőnek arról, hogy az igazság meghamisítása előbb-utóbb megbosszulja

magát, s egyenesen ártalmára van annak az ügynek, amely miatt azt elkövezték.” (*Mester Miklós könyve a transzszilvániai románság nemzetiségi követeléseiről*. Erdélyi Fiatalok 1937. 1. 10.) A fiatal történész nem esett ebbe a hibába, hangsúlyozza Bíró, hőseiről román forrásmunkák alapján ír – megértéssel és rokonszenven. Az erdélyi történeti múlt megjelenítésére nemcsak a magyar és német kútfőforrások megidézésével vállalkozik. „Halljuk a románokat anyanyelvükön beszélni a megyei törvényhatóságok gyűlésein; látjuk öntudatos és rokonszenves szereplésüket, amint fanatikusan követelik népük nyelvének egyenjogosítását a többi nyelvekkel. A románok akkori vezetői mély éleslátással akarták a transzszilvániai népek egymáshoz való viszonyát az evangéliumi erkölcs kószikla alapjára helyezni, mikor Pușcariu szerint mindenki számára ezt a tételt állították fel: »Ami neked nem tetszik, ne tedd másnak sem.« Ugyanilyen értelemben nyilatkoztak a románság legismertebb, legnagyobb tekintélyű vezetői is, mint Șaguna, Barițiu, Suluțiu, stb., akik országgyűlési beszédekben mind hitet tettek a transzszilvániai népek nyelvbékéje mellett.” (Amikor Bíró ezeket a sorokat írta, Romániában éppen dúlt a Ceaușescu-korszakból is jól ismert kisebbségellenes nyelvháború. Nem volt szabad leírni például az *erdélyi* szót sem, ezért és nem az archaizálás kedvéért használták a *transzszilvániai*t helyette.)

Könyvének élénk erdélyi visszhangját tapasztalva Mester Miklós 1938-ban Kolozsvárra látogatott, hogy közvetlen kapcsolatot teremtsen a kisebbségi magyarság és többségi románság szellemi vezetőivel. Előzetes levélváltások után ekkor ismerkedett meg személyesen az *Erdélyi Fiatalok* szellemi vezetőjével, Jancsó Bélával, Bíró Sándor és Juhasz István fiatal történészekkel,

Nagy Géza oktatáskutatóval és másokkal. A román politikusok közül elsőként Iuliu Maniu (1906–1911 között magyar országgyűlési képviselő) gratulált Mester Miklós doktori értekezéséhez, a fiatal írók közül Virgil Nistor, akkor még ügyvédjelölt. Ő volt, aki összehozta Ioan Moga történésszel, Moga pedig Ioan Lupuş professzorral. Az idős történész Budapesten szerzett tanári diplomát, Berlinben doktorált, az első világháború előtt harcos újságíróként síkra szállt az erdélyi románok jogaiért, amiért bebörtönözték, majd házi őrizet alá helyezték. Lupuş professzor ismerte a kötetet, és személy szerint is jólesett neki, hogy – szembehelyezkedve az akkor uralkodó magyar történelemszemlélettel – Mester elismeréssel írt az erdélyi román reformnemzedék tagjairól, illetve az erdélyi román forradalmi ifjúságról.

A Jancsó Bélával folytatott levelezés több szempontból is érdekes. Jancsó tőle várta a magyarországi reformnemzedékekkel való kapcsolat kiépítését, egyszerűsített Szabó Dezső „megszelídítését”.

Az 1936. március 25-i keltezésű Mester Miklós-levélből Jancsó azt olvassa ki, hogy „a komoly „reformnemzedék” helyzete Magyarországon nem könnyű. „A hivatalos világ minden számottevő fiatal értéket extra muros helyezett. Matolcsy és különösen Kerék Mihály helyzete nem irigylésre méltó. De ettől eltekintve a Ti szempontotokból végeredményben az a fontos, hogy létezik egy kevesebből álló komoly reformnemzedék, ami eddig nem volt, és ez előreláthatólag egyelőre nem is fogja be a száját. Tehát a kasztok falain belül mégsem lehet olyan nyugodtan pöfeszkedni, mint eddig.”

A Rákosi börtönében pusztult Matolcsyról az 1936. április 20-án kelt levélből megtudjuk, hogy „az agrárkérdésben szaktekintélyre tett

szert”, de „a nemzetiségi kérdésben még jóval kevesebb az ismerete”. A levélíró azzal érvelt, hogy „a demokráciának a konzekvenciáit minden téren le kell vonni, mert máskülönben egy szintetikus, a dunai népek érdekeit kiegyenlítő politikai programot felállítani nem lehet. A magam álláspontját nyíltan kifejtettem előtte, ami természetesen nagyon sok jelenlevőnek nem tetszett. De mit bánom én a nagy többséget, amikor úgy látom, hogy egyesekkel – így többek között Kovács Imrével is – jól meg fogjuk érteni egymást. Mindketten valljuk, hogy józan, reális programot kell összeállítani, és minden politikai miszticizmust, ha úgy tetszik, butaságot, amit egészséges emberi agy be nem vesz – a legszigorúbban ki kell vetni abból.”

Az 1937. június 14-én kelt Jancsó-levél a Szabó Dezső-recepció szempontjából is rendkívül fontos. „Annak, hogy a német kérdés fontosságát Ő annyira hangsúlyozza, minden oka megvan, mi innen is úgy látjuk, hogy az összes dunai államokra nézve jelenleg a legnagyobb veszély, nagyságánál fogva minden egymás közti ellentétnél súlyosabb. Viszont éppen ezért: a dunai népeknek össze kell fogni. Ez az összefogás nem képzelhető el a kisebbségi kérdés mindenütt való becsületes rendezése nélkül. Ennek a rendezésnek az alapja nem lehet különböző, az alapelv csakis az az igazság lehet, amely minden nép számára fejlődési lehetőséget ad. Szabó Dezső ellentmondását ott látom, hogy ő, aki a becstelen (érdek)asszimiláció minden korrupszágára olyan gyökeresen mutatott rá, most maga is erővel asszimilálni akar, holott *az érdek éppen az ellenkező*: inkább akadályozni az asszimilációt, mint elősegíteni, s intézményesen biztosítani a kisebbségek kollektív fejlődési lehetőségét. Ott, úgy látom, nem a nyílt és faji-hű németek, de az asszimiláltak képezik a ve-

szedelmet. Tisztább helyzetet pusztán az elősegített kulturális önkormányzat és a »magyarosítás« illúziójának feladása jelenthet. Ezen túl pedig: tegyük magyarokká a magyarokat — mondom Széchenyivel. Sz[abó] D[ezső]nek megírtam, hogy minden ottani kisebbségi lépés jó vagy rossz példa lehet itt, azért kell vigyázni.

Nagyon fontosnak tartom, hogy a meghívását felhasználva menj el Hozzá, de én jobbnak látom, ha *először egyedül mennél el*, és egészen őszintén és közös dunai szempontból világítanád meg a kérdéseket. Erre Te vagy ott a leghívatottabb, s ezért, ismétlem, nagyon fontosnak tartom találkozásotokat. Bizalmasan arra figyelmeztetek, hogy az öregnek ne mondj mindjárt ellen, és hogyha ő indulatoskodik, akkor se térj le Te a logikai útról. Az ellentmondás dacossá teszi, míg a lassú, nyugodt érvelés meggondolkoztatja. Most, amikor az új magyar ideológia és program kialakításának kérdése hovatóvább történelmi szükségszerűség, feltétlenül kell az ügy érdekében, hogy Te s az ottani haladó fiatalok Szabó D[ezső]vel gyakran találkozzatok, esetleges szeszélyeitől el ne kedvetlenedjete, és *az ügyet nézzétek csak*, hogy a magyar belső megújulás összes értékes erőit egy gondolat- és programrendszerbe összeszedhessétek! Ha az első találkozás nem sikerül, akkor se csüggedj, az ügy érdekében.”

Csaknem négy évvel később, 1941. március 4-én már az államtitkár fordul kéréssel Jancsóhoz: két székelyföldi nagycsalád egy-egy gyermekét kellene ingyenes helyre bejuttatni a kolozsvári tanoncotthonba. Nem a korabeli „hivatalosságok” valamelyik fórumához fordult tehát Mester Miklós, hanem az 1940 ősztől is tovább működő civil társadalmi képződmények egyik exponenséhez, a Székely Társaság ügyvezetőjéhez. Könnyű lenne erre azt mondani, hogy ennek a kérésnek voltaképpen

nincs is különösebb történelmi relevanciája. De éppen ez mutatja, hogy Mester felfogásában a mélyszegénységből való kilábolás mennyire összefügg az embertelenség leküzdésével, a nemzeti szuverenitás kivívásával.

Utolsó előtti erdélyi látogatása 1944 augusztusának harmadik hetére esett – aminek a leírása különösképpen a román átállás (augusztus 23) előtti és utáni napok átélése szempontjából nyújt lélektanilag hiteles képet. (Utolsó erdélyi útja ugyanis 1968-ban volt, amikor már csak özvegy édesanyját kereshette fel.)

A Tolvajos tetőn át Székelyudvarhelyre tartva azon töprengett akkor Mester Miklós: mit is mondjon ottani barátainak és munkatársainak? Még nincs híre a román átállásról, de már tisztában van azzal, ami rövidesen bekövetkezik. „Látjuk, hogy csatavesztés előtt állunk – írja művének 490. lapján –, de erkölcsileg szembe merünk nézni a következményekkel, mert érezzük, hogy becsületesek vagyunk...” A megfutamodást mindig lelkiismeretlen, jellemtelen cselekedetnek tartotta, de az értelmetlen helytállás erőpazarlásától is igyekezett megóvni környezetét. A belső tusakodások eredményeként – miként a 491. és 492. lapok tanúsítják – Székelyudvarhelyen – elvbarátainak kifejtette: „A román-magyar viszony azért nem rendeződött eddig, mert a román és a magyar vezető réteg egyaránt nacionalista, sovíniszta volt. Mindkettő hazafisága lényegében negatívumokból, uszításokból, a gyűlölködés szításából állt a két nép között. [...] A háború után az ismét megkisebbedett Magyarországnak egyetlen becsületes feladata lehet, mégpedig az, hogy a békekötésnél hatásos nemzetközi garanciát harcoljon ki az erdélyi magyarság részére Romániával szemben. Erre véleményem szerint feltétlenül szükség van mindaddig, amíg Romániá-

ban a vezető politikusok nacionalisták, sovíniszták lesznek, vagyis éretlenek maradnak a demokrácia szempontjából.”

Székelykeresztúron megígérte, hogy százhuszezer pengő gyorssegélyt utal ki a gimnázium régi épületének a renoválására, ami meg is történt. Rugonfalván csak egy estét töltött, augusztus 23-án napsütésre s „békebeli” reggelire ébredt, de az eperfa alatt megterített asztal mellett a katonai bevonulásról, a legjobb lovak rekvirálásáról, az ellenséges repülőkbombázásáról folyt a szó a rokonsággal és a szomszédokkal. Ettől eltekintve senki nem panaszkodott, csak az édesanyja sóhajtott fel: azzal is megelégednének, ha az amerikaiak jönnének ide. De aztán a szovjetek jöttek.

(Érdekes, hogy az én Homoród menti szülőfalumban is mindenki az amerikaiakat várta, főleg azt követően, hogy elkezdődött a kollektivizálás.)

Amíg Szovátától eljutott Nagyváradig, az államtitkár mindenhol intézkedett, hogy egy-két hónapra előre fizessék ki a közalkalmazottak illetményét. Amikor pedig Kolozsváron arról értesült, hogy az Erdélyi Párt, a történelmi magyar egyházak vezetői és a baloldali magyar értelmiségiek összefogtak a város megmentéséért, a háborúból való kilépés felgyorsításáért, Mester Miklós szívvel és lélekkel vállalta a rá háruló előkészítő munkát. Nemcsak a közismert zsidómentésben, az erdélyi magyarmentésben is történelmi érdemeket szerzett.

